

شیوه‌های اعطای تسهیلات و نحوه وام دهی با توجه به ماهیت آنها

گرد آورندگان:

حسین هرورانی

(کارشناس ارشد معارف اسلامی و اقتصاد)

مصطفی زه نایبان

(کارشناس ارشد معارف اسلامی و مدیریت)

بستگی کامل به موفقیت فعالیت مورد نظر دارد در نتیجه درست نقطه مقابل نظام بهره بوده، هیچ یک از آثار سوء اقتصادی و اجتماعی آن را نخواهد داشت.

۲- احتیاج به کنترل و نظارت مستمر

در این عقود چنانچه از اسم‌شان پیداست بانک با متقاضی تسهیلات شریک می‌شود در نتیجه بانک مالک فعالیت اقتصادی بوده، سود و زیان آن را تحمل می‌کند. بنابراین لازم است بانک از شروع تا پایان فعالیت اقتصادی به صورت مستمر نظارت بر عملکرد بنگاه داشته باشد.

۲-۱- محدودیت‌های عقود مشارکتی:

با توجه به ویژگی‌های فوق عقود مشارکتی در مقام عمل با محدودیت‌هایی مواجه است به این معنی که این عقود اگر چه در تمام بخش‌های اقتصادی می‌تواند به صورت قوی ظاهر شوند لکن در موارد زیر یا اصلاً موضوعیت ندارند و یا به شکل کارآ نمی‌توانند عمل کنند:

- ۱- تقاضای وجوه برای تأمین هزینه‌های مصرفی چون هزینه ازدواج، تحصیل، مسافرت، تعمیر مسکن، اتومبیل و ...
- ۲- تقاضای وجوه برای نیازهای مقطعی و کوتاه مدت، گاهی یک مؤسسه اقتصادی برای هزینه‌های مقطعی و کوتاه مدت نیازمند منابع مالی است در این موارد استفاده از شیوه‌های مشارکت که نیاز به حسابرسی دقیق و زمان‌بر دارند کارآ نخواهد بود.
- ۳- تقاضای وجوه برای نیازهای کم، گاهی بنگاه‌های اقتصادی برای خرید ماشین‌آلات، تعمیر و نگهداری تأسیسات و یا هزینه‌هایی از

۱-۱. شیوه‌های اعطای تسهیلات و نحوه وام دهی بر اساس نظام بانکداری اسلامی:

شیوه‌های اعطای تسهیلات بانکی موجود در قانون بانکداری بدون ربا جمهوری اسلامی ایران (عقودبانکی) را می‌توان با توجه به ماهیتشان در یک تقسیم‌بندی کلی به چهار گروه «عقود مشارکتی»، «عقود با بازدهی ثابت»، «عقود با بازدهی متغیر» و «قرض الحسنه» تقسیم کرد.

۱-۲. عقود مشارکتی:

در این نوع عقود، بانک کل یا بخشی از سرمایه مورد نیاز یک فعالیت اقتصادی (تولیدی، تجارتي یا خدماتی) را تأمین می‌کند و در نهایت مطابق قراردادی که با صاحب کار اقتصادی منعقد می‌شود سود فعالیت مورد نظر را تقسیم می‌کند و سهم هیچ یک از طرفین قبل از اتمام فعالیت اقتصادی معلوم نیست. این عقود عبارتند از عقود مشارکتی (مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی)، مضاربه، مزارعه و مساقات.

۱-۲-۱. ویژگی‌های عقود مشارکتی:

۱- پیوند حقیقی کار و سرمایه

در این عقود عوامل اصلی تولید (کار و سرمایه) حقیقتاً دست به دست هم داده فرآیند تولید را پیش می‌برند و تمام پی‌آمدهای مطلوب و نامطلوب، آن را با هم تحمل می‌کنند. به این بیان که صاحب سرمایه (بانک) با تأمین تمام یا بخشی از سرمایه مورد نیاز، با صاحب کار قرارداد می‌بندد. در فرآیند تولید با او همراه بوده و هر گونه سود و زیان را با هم تقسیم کنند در این عقود بر خلاف نظام بهره، سهم سرمایه از قبل تعیین نمی‌شود بلکه به صورت درون‌زا

مشارکت حقوقی عبارت است از تأمین قسمتی از سرمایه شرکت‌های سهامی جدید یا خرید قسمتی از سهام شرکت‌های سهامی توسط بانک، طبق قانون بانک‌ها از طریق مشارکت حقوقی کمبود سرمایه شرکت‌هایی سهامی تولیدی (صنعتی، معدنی، کشاورزی، ساختمانی) و شرکت‌های سهامی و بازرگانی و خدماتی را تأمین می‌کنند و در پایان هر دوره مالی همانند دیگر سهامداران به نسبت سرمایه در سود شرکت سهیم می‌شوند. مشارکت حقوقی یکی از ابزارهایی است که در جهت تأمین منابع بلند مدت مورد نیاز واحدهای تولیدی، بازرگانی و خدماتی به کار گرفته می‌شود عملاً تأکید بر مشارکت حقوقی در قلمرو تأسیس و راه‌اندازی واحدهای جدید و یا تکمیل و توسعه واحدهای موجود موجب افزایش تولید و خدمات بازرگانی و مآلاً منجر به افزایش عرضه کالا و خدمات در جامعه و در نتیجه کمک به توسعه اقتصاد کشور خواهد بود.

۱-۲-۵. مضاربه:

مضاربه کلمه‌ای عربی و بر وزن مفاعله است ریشه این لغت از «ض - ر - ب» است و در معانی مختلف: زدن - تصرف و تبدیل و تعویض - مسافرت کردن و درنوردیدن - آمیختن و شریک شدن بکار رفته است.

مضاربه قراردادی است که به موجب آن یکی از طرفین (مالک) عهده دار تأمین سرمایه (نقدی) می‌شود با قید این که طرف دیگر (عامل) با آن تجارت کرده و در سود حاصله شریک باشند. بانک‌ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش امور بازرگانی به عنوان مالک، سرمایه نقدی (منابع) را در اختیار عامل، اعم از شخص حقیقی یا حقوقی قرار دهند.

ویژگی‌های مضاربه:

الف - مضاربه عقد است:

عقد در اصطلاح حقوق دانان عبارت است از تراضی و توافق طرفین که در نتیجه آن یک رابطه حقوقی جدید بوجود می‌آید و یا رابطه حقوقی موجود را تغییر و یا به آن خاتمه می‌دهد در حالی که در «ایقاع» اراده و قصد یک نفر کافی است و نیازی به توافق با دیگری ندارد.

ب - مضاربه از عقود جایز است:

عقد جایز عقدی است که هر یک از طرفین عقد هر وقت که بخواهد می‌تواند آن را فسخ کند و در مقابل آن «عقد لازم» است که هیچ یک از طرفین عقد (متعاقدين) اختیار فسخ آن را علی‌الاصول ندارند.

مضاربه در حقوق اسلامی از عقود جایز است و در این مسأله هیچ گونه نظر مخالفی وجود ندارد. مضاربه از سه عقد: وکالت، ودیعه و شرکت تشکیل شده است که هر سه آن‌ها از عقود جایزه هستند به

این قبیل نیاز به منابع مالی پیدا می‌کنند لکن میزان نیاز نسبت به سرمایه خود بنگاه خیلی کم است به طوری که نگهداری حساب‌های جداگانه برای شریک بنگاه، مقرون به صرفه نیست در این موارد نیز استفاده از شیوه‌های مشارکت کارا نخواهد بود.

۱-۲-۳. مشارکت مدنی:

بر اساس ماده ۱۸ آیین نامه اجرایی بانکداری بدون ربا مشارکت مدنی عبارت است از درآمیختن سهم الشرکه نقدی و یا غیر نقدی به اشخاص حقیقی و حقوقی متعدد به نحو مشاع به، منظور انتفاع طبق قرارداد. از جمله روش‌هایی که بر اساس ماده

هفت قانون بانکداری بدون ربا بانک می‌تواند

با اشخاص حقیقی و حقوقی وارد معامله

شود و نیازهای مالی آنان را تأمین

کند، مشارکت مدنی است. مشارکت

مدنی توسط بانک عبارت است از:

«درآمیختن سهم‌الشرکه نقدی و

یا غیر نقدی شریک با سهم‌الشرکه

نقدی و یا غیر نقدی بانک به نحو

مشاع برای انجام کاری معین در زمینه

فعالیت‌های تولیدی، بازرگانی و خدماتی

به مدت محدود به قصد انتفاع بر حسب

قرارداد».

اشخاص (حقیقی یا حقوقی) که بخواهند برای تأسیس

یا توسعه فعالیت‌های تولیدی، بازرگانی و یا خدماتی خود و یا ادامه

این‌گونه فعالیت‌ها با بانک مشارکت مدنی کنند همانند متقاضی

مضاربه بایستی علاوه بر اطلاعات هویتی اطلاعاتی چون، موضوع

مشارکت، میزان سرمایه مورد نیاز، سهم سرمایه پیشنهادی متقاضی

از بابت خود (که نباید از ۲۰٪ کمتر باشد)، حداکثر مدت مشارکت،

پیش بینی خرید، هزینه و فروش، سهم سود پیشنهادی متقاضی،

وثیقه‌ای که برای ضمانت حسن اجرای کار به بانک می‌سپارد، را در

اختیار بانک بگذارد، بانک با بررسی اطلاعات مذکور و تعیین میزان

کل سرمایه مورد نیاز مشارکت مدنی، سهم بانک و شریک، نسبت

سود شریک و بانک، با رعایت کلیه ضوابطی که در این امر برای

بانک‌ها معین شده است در صورت وجود توجیه کافی از نظر فنی و

مالی با درخواست مشتری موافقت و اقدام به انعقاد قرارداد می‌کند.

و حق نظارت بر کیفیت جذب سرمایه و برگشت آن در طول قرارداد

برای بانک محفوظ خواهد بود.

۱-۲-۴. مشارکت حقوقی:

مشارکت حقوقی بر اساس ماده ۲۳ و ۲۴ آیین نامه مذکور عبارت

است از تأمین قسمتی از سرمایه شرکت‌های سهامی جدید و یا خرید

قسمتی از سهام شرکت‌های سهامی موجود بانک‌ها می‌توانند به

منظور ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش فعالیت بخش‌های مختلف

تولیدی، بازرگانی و خدماتی قسمتی از سرمایه مورد نیاز شرکت‌های

سهامی را که برای امور مذکور تشکیل شده یا می‌شدند تأمین کنند.

همان گونه که گفته شد عقد مضاربه از عقود جایز است و هر زمان که مالک سرمایه و عامل (مضارب) بخواهند می‌توانند آن را فسخ کنند. بر اساس فقه اسلامی و حقوق ایران مقتضای عقد مضاربه جایز بودن آن است. بنابراین چنانچه ضمن آن شرط شود که عقد مزبور «لازم» باشد، این امر برخلاف آنچه عقد اقتضای آن را دارد است و شرطی که برخلاف مقتضای عقد باشد، باطل است.

منظور از تعیین مدت و یا به عبارت دیگر «شرط اجل» در عقد مضاربه آن است که بر اساس توافق طرفین برای تصرفات عامل در سرمایه مدتی معین شود. اگر چه عده‌ای از فقها شرط مدت را نیز در عقد مضاربه صحیح نمی‌دانند، اما مشهور فقها قایل به صحت آن و در نتیجه عدم بطلان عقد هستند. در هر صورت شرط مدت به هیچ وجه نمی‌تواند موجب لزوم عقد شود بلکه مالک سرمایه و عامل هر وقت که بخواهند (قبل از انقضای مدت معین) می‌توانند آن را فسخ کنند.

بنابراین اگر عامل مضاربه پس از انقضای مدت قرارداد معامله‌ای انجام دهد حقی نسبت به سود ندارد و باید تمام سود به دست آمده را به بانک پرداخت کند. عکس این قضیه نیز همین گونه است، به نحوی که اگر بانک در نقش مضارب عمل می‌کند و سرمایه‌هایی را از مردم به عنوان مضاربه می‌گیرد باید پس از مدت یک سال تمام سودهای خارج از مدت قرارداد را به صاحبان سرمایه پرداخت کند. در سرمایه‌گذاری در بانک‌ها، که با عنوان مشارکت در عملیات مضاربه صورت می‌گیرد و معمولاً بانک به صورت واسطه یا عامل مستقیم در آن سهیم است، از نظر فقهی اشکالی به نظر می‌رسد که

این معنا که بانک به عامل وکالت می‌دهد تا به حساب او دادوستد کند و اموالی را که لازمه تجارت است به ودیعه به او می‌سپارد و در سودی که به دست می‌آید با او شرکت می‌کند به این ترتیب اگر شرط مخالفی نباشد پیمان مضاربه هیچ کدام از آن دو طرف را پای‌بند نمی‌کند و هر وقت که بخواهند هر یک از مالک و عامل می‌توانند آن را بهم بزنند و مانند سایر عقود جایزه در صورت فوت یا جنون و سفر هر یک از متعاقبین، عقد مضاربه خود به خود فسخ می‌شود.

ج - شرط لازم در عقد مضاربه باطل است و مبطل عقد است:

همان گونه که گفته شد عقد مضاربه از عقود جایز است و هر زمان که مالک سرمایه و عامل (مضارب) بخواهند می‌توانند آن را فسخ کنند. بر اساس فقه اسلامی و حقوق ایران مقتضای عقد مضاربه جایز بودن آن است. بنابراین چنانچه ضمن آن شرط شود که عقد مزبور «لازم» باشد، این امر بر خلاف آن چه عقد اقتضای آن را دارد است و شرطی که بر خلاف مقتضای عقد باشد، باطل است و مبطل عقد است.

د - تعیین مدت در عقد مضاربه موجب لزوم عقد نمی‌شود:

دیگری صورت می‌گیرد به حجم دویست هزار تومان، با سود بیست و پنج هزار تومان. شخصی پس از انجام عمل نخست و قبل از عمل دوم، با سرمایه‌ای به مبلغ یک صد هزار تومان، یعنی نصف کل سرمایه‌ای که برای عمل دوم لازم است، در این کار با بانک شرکت می‌کند. علی‌القاعده سود او ۱۲/۵۰۰ تومان می‌شود، ولی ممکن است که او در مشارکت خود شرط کند که او را در سود هر دو عمل، به نسبت شرکت دهند. یعنی او را در یک سوم از سود مجموع هر دو عمل سهمین کنند؛ زیرا در این صورت کل سرمایه عمل اول و دوم، سی صد هزار تومان است و سهم مضارب جدید یک سوم آن سرمایه است. مجموع سود عمل اول و دوم ۴۵/۰۰۰ تومان خواهد بود که سهم سرمایه‌گذار جدید یک سوم آن، یعنی ۱۵/۰۰۰ تومان می‌شود، نه ۱۲/۵۰۰ تومان.

اگر چنین شرط یا وضعی بی‌اشکال باشد مشکل فقهی این گونه مشارکت‌های مشاع حل می‌شود و حل مشکل تداخل و پیچیدگی مسائل آن را، که برآمده از کثرت عملیات است، می‌توان به محاسبه‌های ریاضی واگذار کرد.

به عبارت دیگر می‌توان گفت: مضاربه عقدی است که به موجب آن بر اساس یک قرارداد بین بانک و شخص (حقیقی و حقوقی) دیگری برای اقدام به یک امر تجارتي (خرید و فروش کالا) سرمایه و کار لازم فراهم می‌شود. در این قرارداد بانک به عنوان مضارب، تأمین‌کننده وجه مورد لزوم (سرمایه مضاربه) و طرف دیگر قرارداد به عنوان عامل عهده‌دار انجام کلیه امور مربوط به موضوع قرارداد مضاربه هستند. سود حاصل از انجام معامله مورد نظر بین بانک و عامل در پایان کار تقسیم خواهد شد و نسبت این تقسیم بر اساس توافق اولیه خواهد بود.

حداکثر مدتی که سرمایه مضاربه می‌تواند در اختیار عامل قرار داشته باشد یک سال از تاریخ انعقاد مضاربه است و عملیات عامل طی این مدت باید چنان صورت گیرد که حداکثر در سررسید قرارداد کلی وجوه مربوط به حاصل فروش در حسابی که نزد بانک قرار دارد واریز شده باشد.

مطابق قانون، بانک در طول مدت مضاربه حق نظارت بر نحوه مصرف و برگشت وجوه را برای خود داشته و با استفاده

از آن به میزان قابل توجهی از بروز زیان‌های احتمالی جلوگیری می‌کند. اشخاص حقیقی یا حقوقی که می‌خواهند سرمایه تجاری خود را از طریق مضاربه با بانک تأمین کنند. علاوه بر اطلاعات هویتی بایستی اطلاعاتی مانند موضوع مضاربه، میزان سرمایه لازم برای مضاربه مورد نظر، مبالغ تقریبی هزینه‌های مربوطه، حداکثر مدت لازم برای دوره مضاربه، پیش‌بینی میزان فروش، نسبت پیشنهادی متقاضی برای تقسیم سود حاصله از مضاربه، نوع وثیقه‌ای

قابل توجه و تأمل است.

آن اشکال این است که مشارکت سرمایه‌های مردمی در عملیات مضاربه‌ای، که بانک مستقیم یا غیرمستقیم به آن اقدام می‌کند به ناچار باید به صورت مشاع صورت پذیرد، و چاره‌ای غیر از این برای آن تصور نمی‌شود زیرا در عملیات بانکی، مشارکت غیر مشاع به برای شرکت این گونه مشارکت‌ها از نظر اجرایی تقریباً غیر ممکن است. در مشارکت مشاع نیز این اشکال وجود دارد که بانک‌ها در خلال سال مالی، به طور مرتب سپرده‌های مردم را می‌پذیرند و برای مضاربه، به طرف دوم مضاربه (عامل) داده یا خود به کار می‌گیرند. در این صورت سرمایه‌ای که طرف اول (مضاربه) در نیمه دوم سال به بانک می‌دهد، چگونه می‌توان آن را در عملیاتی که در نیمه اول سال صورت گرفته و سود آن نیز مشخص شده، سهم کرد؟

جواب: در ابتدا لازم است بگوییم که مشارکت مضارب در عملیات جاری بانک و استفاده از سود کل عملیات به نحو مشاع، به مقدار سهمی که مضارب در آن سرمایه دارد، بی‌اشکال است، خواه این عملیات بانکی مقارن با سرمایه‌گذاری مضارب آغاز شده و با باز پس گرفتن سرمایه از طرف او پایان پذیرد (که فرض نادری است)، یا این که عملیات قبل از سرمایه‌گذاری مضارب شروع شده و بعد از باز پس گرفتن سرمایه از سوی او به کار خود ادامه دهد که غالباً چنین است. زیرا اگر مضارب در نیمه راه کار تولید یا تجارت، سرمایه خود را از عامل باز پی بگیرد یا به عنوان مشارکت به او بدهد، نسبت به مقدار زمانی که سرمایه مضارب در عملیات مضاربه سهمی بوده است، اشکالی ندارد که با قرار داد پیشین، سهمی از سود برای او منظور شود و از این بابت اشکال عمده‌ای به نظر نمی‌رسد.

عمده اشکال در صورتی است که عمل مضاربه در تجارت قبلاً در بخشی از سال مالی، پیش از سپرده‌گذاری سرمایه‌های جدید صورت گرفته و به انجام رسیده است فقط در این فرض است که باید برای توجیه مشارکت مشاع سرمایه‌های جدید راهی اندیشید. البته این فرض نادر نیست و زیاد اتفاق می‌افتد. برای پاسخ به این اشکال فرض زیر را مطرح می‌کنیم و در صورتی که این فرض از برای فقهی قانع‌کننده باشد می‌توان آن را پاسخی بر این اشکال در نظر گرفت.

فرض چنین است که سرمایه‌ای که مضارب به بانک می‌سپارد با این شرط باشد که به نسبت در کلیه سودهای عملیات سال مالی جاری سهمین باشد حتی عملیات بازرگانی که به اتمام رسیده است. برای روشن شدن مطلب بهتر است مسأله راساده کرد تا اصل فرض روشن شود.

فرض کنیم قبلاً کاری به وسیله بانک به حجم یک صد هزار تومان صورت گرفته که سود آن بیست هزار تومان است. پس از آن، عمل

مضاربه قراردادی

است که به موجب آن یکی از طرفین (مالک) عهده دار تأمین سرمایه (نقدی) می‌شود با قید این که طرف دیگر (عامل) با آن تجارت کرده و در سود حاصله شریک باشند. بانک‌ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش امور بازرگانی به عنوان مالک، سرمایه نقدی (منابع) را در اختیار عامل، اعم از شخص حقیقی یا حقوقی قرار دهند.

به عنوان عامل با آن‌ها قرارداد مسافات منعقد کنند اقدام به این کار خواهند کرد. تا بدین وسیله عامل اقدام به نگهداری و پرورش درختان و سایر امور باغبانی ملک مبادرت و در نهایت طبق قرارداد محصول را بین خود تقسیم کنند.

۱-۳-۴ عقود با بازدهی ثابت:

در این عقود نیز بانک، کل یا بخشی از سرمایه مورد نیاز یک فعالیت اقتصادی را تأمین می‌کند با این تفاوت که بعد از انعقاد قرارداد و قبل از انجام فعالیت مذکور سود بانک معلوم و معین است و تحولات آتی اقتصادی و تغییرات احتمالی وضعیت مالی فعالیت مورد نظر او برای سود و زیان ارتباطی به سود و مطالبات بانک از آن بنگاه ندارد، از این عقود برای تأمین نیازهای مالی افراد و خانوارها نیز استفاده می‌شود. این عقود عبارتند از: فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، خرید دین.

۱-۳-۱ ویژگی‌های عقود با بازدهی

ثابت:

۱- وارد نشدن در بازار حقیقی

در این عقود، بانکداری بدون ربا همانند بانکداری سنتی صرفاً واسطه وجوه بوده از یک طرف پول داده از طرف دیگر بعد از گذشت مدت زمانی پول دریافت می‌کند و نقشی در اقتصاد حقیقی ندارد به این بیان که در معاملات فروش اقساطی و اجاره به شرط تملیک، بانک معمولاً به خود متقاضی وکالت می‌دهد که سرمایه یا کالای مورد نیاز را به‌طور نقدی به اسم بانک خریداری کند، متقاضی وقتی فاکتور خرید را به بانک تحویل داد بانک با احتساب سود خود قیمت اقساطی یا مال الاجاره آن را تعیین و به مشتری منتقل می‌کند در نتیجه بانک تنها برای چند ساعت کوتاه آن هم روی کاغذ مالک آن سرمایه یا کالا می‌شود و بعد از سپری شدن آن چند ساعت رابطه مشتری و بانک رابطه بدهکار و طلبکار است، در مورد خرید دین آن چند ساعت هم در کار نیست بانک مبلغی را می‌پردازد بعد از سپری شدن سررسید مبلغ دیگری را دریافت می‌کند، به خاطر همین ویژگی چیزی که در این عقود از اهمیت بیشتری برخوردار است درجه اعتبار وثیقه مشتری است نه توجه اقتصادی بنگاه اقتصادی بنابراین بر خلاف عقود مشارکت نیاز به تحقیق و کنترل و نظارت فعالیت اقتصادی نخواهد بود.

۲- تعیین سود با قطع نظر از عملکرد بنگاه

به مقتضای ماهیت این عقود و مطابق آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی آن‌ها، سود بانک با قطع نظر از وضعیت اقتصادی آینده و با صرف نظر از عملکرد بنگاه استفاده کننده از تسهیلات بانکی، تعیین و مشتری متعهد به پرداخت آن می‌شود و این همان ماهیت بانکداری ربوی است چون همان‌طور که در بانکداری ربوی بانک با قطع نظر از

که متقاضی برای تضمین حسن اجرای قرارداد را، در اختیار بانک بگذارد.

بانک با بررسی اطلاعات مذکور و تعیین میزان کل سرمایه مورد نیاز مضاربه و نسبت سهم سود طرفین با رعایت ضوابطی که در این امر برای بانک‌ها معین شده است در صورت وجود توجیه کافی با تقاضای مشتری موافقت و اقدام به انعقاد قرارداد می‌کند.

۱-۲-۶ مزارعه:

مزارعه یکی از عقود شرعی است که به موجب آن یکی از طرفین زمینی را برای مدت معین به طرف دیگر واگذار می‌کند تا در آن زراعت کرده محصول را به نسبتی که توافق می‌کنند بین خود تقسیم کنند طرف اول را مزارع و طرف دوم را زارع یا عامل می‌گویند. مزارعه عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین (مزارع) زمین مشخصی را برای مدت معینی به طرف دیگر (عامل) می‌دهد تا در زمین مذکور زراعت کند و حاصل بین مزارع و عامل تقسیم شود. بانک‌ها می‌توانند به منظور افزایش بهره‌وری و تولید محصولات کشاورزی به عنوان مزارع،

اراضی مزروعی را که ملک آن‌ها بوده و یا ملکی باشد که به هر عنوان مجاز در تصرف و بهره‌برداری از آن باشند، طبق قرارداد به مزارعه واگذار کنند (مواد ۷۱ و ۷۲).

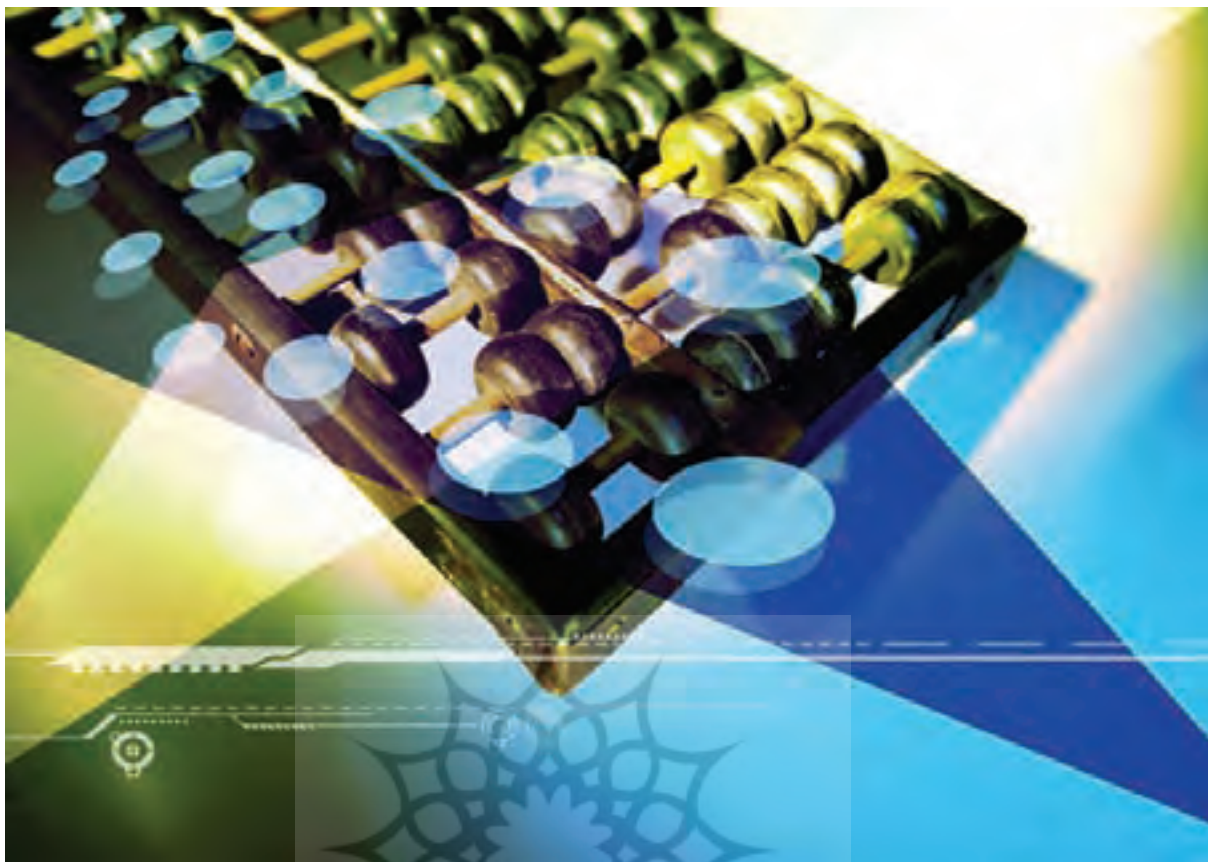
مزارعه را می‌توان یکی از روش‌های تأمین نیازهای مالی در بخش کشاورزی دانست بانک‌ها در قرارداد مزارعه همیشه نقش مزارع را خواهند داشت بنابراین زمانی می‌توانند اقدام به مزارعه کنند که بخواهند زمین یا سایر عوامل تولید یا تلفیقی از آن دو را در اختیار زارع قرار دهند.

قرارداد مزارعه با تقسیم محصول و تحویل سهم بانک خاتمه می‌یابد، در مواردی - بسته به نوع محصول - ممکن است بانک مایل باشد سهم محصول خود را توسط عامل به فروش برساند در این حالت موضوع در قرارداد ذکر خواهد شد.

۱-۲-۷ مساقات:

مساقات یکی دیگر از عقود اسلامی است که بر اساس آن معامله بین صاحب باغ میوه و امثال آن با عامل در مقابل حصه مشاع معین از ثمره واقع می‌شود. در این قرارداد بانک‌ها همیشه نقش صاحب باغ را خواهند داشت بنابراین هر یک از بانک‌ها که در حوزه فعالیت شعب خود دارای درختان مثمر یا قابل ثمر باشند به طوریکه مالک عین یا منفعت آن‌ها بوده و یا به هر عنوان مجاز به تصرف در آن باشد چنان‌چه شخص یا اشخاص (حقیقی یا حقوقی) حاضر باشند

مشارکت حقوقی بر اساس ماده ۲۳ و ۲۴ آیین‌نامه مذکور عبارت است از تأمین قسمتی از سرمایه شرکت‌های سهامی جدید و یا خرید قسمتی از سهام شرکت‌های سهامی موجود بانک‌ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش فعالیت بخش‌های مختلف تولیدی، بازرگانی و خدماتی قسمتی از سرمایه مورد نیاز شرکت‌های سهامی را که برای امور مذکور تشکیل شده یا می‌شدند تأمین کنند.

بانکی تمام آثار سوء اجتماعی و اقتصادی ربا و نظام بهره را به دنبال خواهد داشت. همین خصیصه است که اندیشمندانی چون پروفیسور خورشید احمد را نگران کرده است به طوری که می‌گوید:

«روش‌های ضعیف اسلامی» هر چند کاربرد ساده‌تری از مشارکت در سود و زیان دارند، نمی‌توانند برای استفاده گسترده توصیه شوند. زیرا آن‌ها نمی‌توانند ما را در نیل به اهداف اجتماعی و اقتصادی اسلام کمک کنند. این واقعیت که جایگزینی بهره با فروش اقساطی به طور مثال نشان دهنده هیچ گونه تغییر بنیادی نیست، از آنجا معلوم می‌شود که از دیدگاه فلسفه حذف بهره به آن بنگریم، نظام بهره که در اسلام تحریم شده است، زیرا ذاتاً یک نظام کاملاً غیر عادلانه است. آن ویژگی که یک نظام را غیر عادلانه می‌سازد این است که تأمین کننده سرمایه مالی بازده ثابتی را مطالبه می‌کند، در حالی که تمام خطر متوجه استفاده کننده از این وجوه است. عدالت که ویژگی اصلی یک نظام اسلامی به شمار می‌رود، تأمین کننده سرمایه را ملزم به مشارکت با صاحب کار اقتصادی در خطر می‌کند. بنابراین به آسانی ملزم به مشارکت با صاحب کار اقتصادی در خطر می‌کند. بنابراین به آسانی می‌توان دریافت که نظام فروش اقساطی یا هر ابزار دیگر که در بر گیرنده بازده ثابت از پیش تعیین شده بر سرمایه باشد، جانشین واقعی بهره نخواهند بود».

بنابراین می‌توان نتیجه گرفت عقود با بازدهی ثابت چون فروش نسبه اقساطی بر فرض هم در بازار کالاها و خدمات نقش مفیدی داشته

نقش آفرینی سرمایه در کل اقتصاد و با قطع نظر از عملکرد بنگاهی که متقاضی سرمایه است وام و اعتبار در اختیار او قرار داده بهره مشخصی را (که با شسورای پول و اعتبار تعیین کرده و یا بازار پول آن را تحقق بخشیده است) مطالبه می‌کند در این عقود نیز بانک‌ها با قطع نظر از نقش سرمایه و عملکرد بنگاه خاص قیمت را چنان تعیین می‌کنند که سود از قبل معین شده بانک تأمین شود برای مثال کشاورزی که در نظام ربوی برای خرید تراکتور، ده میلیون تومان اعتبار یک ساله با نرخ بهره ۲۰ درصد می‌گیرد آخر سال معادل دوازده میلیون تومان می‌پردازد حال همان کشاورز می‌تواند همان تراکتور را بعد از انجام عملیات مربوط به عقد فروش اقساطی به صورت نسبه اقساطی به دوازده میلیون از بانک خریداری کند در نتیجه همان‌طور که در نظام ربوی هدف بانک رسیدن به ۲۰ درصد بهره است و کاری به فعالیت اقتصادی آن کشاورز و بازدهی آن سرمایه ندارد در عقود با بازدهی ثابت نیز مطلب به همین منوال است. و به عبارت روشن‌تر در این عقود همانند نظام بهره صاحب سرمایه (بانک) نیاز صاحب کار اقتصادی را تأمین کرده و قبل از شروع فعالیت سهم خود را از سود تعیین می‌کند در نتیجه تمام خطرات تولید و بی‌آمدهای احتمالی، یک‌جا متوجه کارفرما می‌شود و این همان ماهیت ظالمانه‌ای بود که به خاطر آن ضرورت تحول نظام بانکداری ربوی را مطرح کردیم. در نتیجه به‌کارگیری عقود با بازدهی ثابت در بازار سرمایه و در نظام

ببندد کما این که خود آن حضرت پیش از بعثت با حضرت خدیجه (س) چنین پیمانی بستند.

خلاصه این که صرف جواز فقهی عقودی چون فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک و خرید دین، مجوز آن نمی‌شود که در سامان دهی بازار سرمایه خصوصاً تشکیل بانکداری اسلامی از آن‌ها استفاده کنیم بلکه لازم است علاوه بر جواز فقهی مسائلی چون تناسب عقود با بازار سرمایه، اهداف اقتصادی اسلام مخصوصاً مسئله عدالت اقتصادی، حکمت و فلسفه تحریم ربا مورد توجه باشد و بر اساس این امور است که ما معتقدیم عقود با بازدهی ثابت نباید در بانکداری اسلامی جایگاهی داشته باشند.

۱-۳-۲. فروش اقساطی:

بر اساس ماده ۴۷ آیین نامه اجرایی بانکداری بدون ربا، فروش اقساطی عبارت است از واگذاری عین به بهای معلوم به غیر از ترتیبی که تمام یا قسمتی از بهای مذکور به اقساط مساوی یا غیر مساوی در سررسید یا سررسیدهای معین دریافت شود. هم‌چنین به موجب ماده ۵۱، بانک‌ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش امور صنعت، معدن، کشاورزی و خدمات، ماشین آلات و تأسیسات مورد نیاز آن بخش‌ها را به طور انحصاری بنا به درخواست کتبی متقاضیان و تعهد آن‌ها مبتنی بر خرید، مصرف و یا استفاده مستقیم این گونه اموال خریداری و به صورت اقساطی به متقاضی به فروش برسانند.

منظور از فروش اقساطی عبارت است از واگذاری عین به غیر به بهای معلوم به نحوی که تمام یا قسمتی از بهای مزبور به اقساط مساوی و یا غیر مساوی در سررسید یا سررسیدهای معین دریافت شود. در این روش بانک به درخواست کتبی متقاضی، اموال مورد نیاز افراد و مؤسسات اقتصادی را خریداری کرده بعد از احتساب سود بانک (متناسب با قیمت تمام شده و مدت بازپرداخت) به صورت نسبی اقساطی به آنان می‌فروشد.

در عملیات بانکداری بدون ربا، فروش اقساطی روشی است که به جای اعطای وام برای تأمین سرمایه ثابت و در گردش شرکت‌ها و کارخانجات به کار می‌رود. بر اساس این روش، بانک‌ها به جای آن که وامی برای یک واحد اقتصادی تخصیص دهند که آن را برای خرید مواد اولیه، لوازم یدکی، تأسیسات و ماشین

باشند در بازار سرمایه خصوصاً معاملات بانکی عملکرد نظام بهره را داشته، آثار سوء اقتصادی اجتماعی ربا را به دنبال دارند. شاید به همین برای است که در تاریخ صدر اسلام، مشاهده می‌کنیم پیامبر اکرم (ص) بعد از تحریم ربا، در امور سرمایه‌گذاری مردم را به سمت عقود مشارکتی هدایت کردند. برای مثال بعد از هجرت مسلمانان مکه به مدینه آنان را به عقد مزارعه و

مساقات با مسلمان مدینه که صاحب زمین بودند در فعالیت‌های کشاورزی شریک کرد، کما این که بعد از فتح خیبر و شکست یهود، پیامبر (ص) اراضی و باغات خیبر را بر اساس عقد مزارعه و مساقات در اختیار یهودیان قرار داد و این در حالی بود که احتمال خیانت و گزارش خلاف از سوی آنان در مورد میزان محصول بسیار بالا بوده و پیامبر (ص) می‌توانست از طریق عقد اجاره با آنان قرارداد ببندد. و یا می‌بینیم در

فعالیت‌های تجاری خصوصاً در سفرهای بازرگانی بین شام و یمن، با این که فعالیت تجاری با خطرهای مختلفی روبرو بود و وجود شیوه‌های اسلامی دیگر مانند بیع نسبه، اجیر شدن عامل، و... سفارش می‌شد صاحب سرمایه با عامل تجاری به عقد مضاربه پیمان

شیوه‌های اعطای تسهیلات بانکی موجود در قانون بانکداری بدون ربا جمهوری اسلامی ایران (عقود بانکی) را می‌توان با توجه به ماهیتشان در یک تقسیم‌بندی کلی به چهار گروه «عقود مشارکتی»، «عقود با بازدهی ثابت»، «عقود با بازدهی متغیر» و «قرض الحسنه» تقسیم کرد.

مستأجر در پایان مدت اجاره و در صورت عمل به شرایط مندرج در قرارداد، عین مستأجره را مالک شود بانک‌ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش امور رخدما، کشاورزی، صنعتی و معدنی به عنوان موجر مبادرت به معاملات اجاره به شرط تملیک کنند (ماده ۵۷ و ۵۸)

عقد اجاره دارای ویژگی‌های زیر است:

الف - تملیکی است: اجاره مانند بیع جزو عقود تملیکی است و اثر آن تملیک

منفعت به مستأجر است با این تفاوت که مورد تملیک در عقد بیع عین است اما در مورد عقد اجاره منفعت است. لذا پس از انعقاد قرارداد (عقد) اجاره مستأجر مالک منابع عین مورد اجاره می‌شود.

ب - معوض دارد: عقد در اجاره تملیک

منافع در برابر عوض معلوم صورت می‌گیرد و مستأجر در مقابل استفاده‌ای از مالک و مال می‌برد مالی را که به موجر داده و یا پرداخت آن را تعهد می‌کند.

ج - موقتی است: با توجه به این که عین مستأجره (مورد اجاره) در مدت زمان معینی به تملک مستأجر در می‌آید بنابراین اجاره از عقود موقتی بوده و ذکر مدت اجاره از ضروریات آن است.

د - لازم است: اجاره عقدی لازم است و بین طرفین یا قائم مقام قانونی آنان لازم الاتباع است و تا زمانی که مدت آن پایان نیافته هیچ کدام از طرفین عقد حق فسخ آن را ندارند مگر این که موجر و مستأجر رابطه سخ اجاره با هم توافق کنند.

- شرایط طرفین عقد (متعاقدين)

طرفین عقد اجاره (موجر و مستأجر) باید حایز شرایط ذیل باشند:

الف - مالک بودن: موجر (اجاره دهنده) باید مالک منفعتی باشد که خواهان انتقال آن به مستأجر است اگر چه مالک عین نباشد. هم چنین مستأجر باید مالک مال الاجاره‌ای که به موجر پرداخت می‌کند، باشد.

ب - اهلیت و صلاحیت انعقاد قرارداد را داشته باشند: درستی عقد اجاره منوط بر این است که دو طرف بالغ، عاقل و رشید باشند. (رک، جواهر الکلام، الشیخ محمد حسن النجفی، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی، ۱۹۸۱، ج ۲۷، ص ۲۱۹)

ج - قصد و اختیار داشتن: عقد اجاره در صورتی صحیح است که از روی اجبار و اکراه نباشد و با قصد و اختیار طرفین انجام شود.

- موضوع عقد اجاره:

مورد عقد اجاره عین است: عقد اجاره انتفاع از منافع منعقد می‌شود و لذا موضوع آن بایستی عین باشد عین (مورد اجاره) ممکن است «معین» باشد، مانند (اجاره) آپارتمان و یا «کلی» باشد، مانند فروش بلیط اتوبوس بین شهری. در صورتی که مورد اجاره میان موجر و

آلات یا هزینه‌های جاری تولید صرف کند، خود رأساً اقدام به خرید مواد و وسایل مورد نیاز آن واحد می‌کنند و آن را به صورت اقساطی در اختیار متقاضی قرار می‌دهند. به این ترتیب بانک‌ها می‌توانند نیازهای مختلف مالی واحدهای کوچک و بزرگ تولیدی را برطرف سازند. قیمت مواد و وسایل خریداری شده در عقد

فروش اقساطی معادل قیمت تمام شده به علاوه

سود است که بانک می‌گیرد و سود متناسب

با مدت بازپرداخت تعیین می‌شود.

بنابراین بانک‌ها می‌توانند به منظور

ایجاد تسهیلات لازم برای استفاده

در امور تولیدی و خدماتی سه دسته

از کالاهای زیر را تهیه و از طریق

فروش اقساطی در اختیار متقاضیان

قرار دهند.

الف - مواد اولیه و لوازم یدکی

ب - اموال منقول نظیر وسایل، ماشین

آلات و تأسیسات

ج - مسکن

به این ترتیب کلیه کسانی که برای خرید این کالاها از

طریق وام و اعتبار (سیستم بهره‌ای) اقدام می‌کردند حال می‌توانند با ارایه تقاضای خود از طریق فروش اقساطی به دست آورده بهای آن را به طور اقساط به بانک پرداخت کنند.

مطابق آیین نامه اجرائی روش کار بانک‌ها در فروش اقساطی به این صورت است که مشتری تقاضای خود نسبت به کالای مشخص با بیان نوع و مقدار و معرفی تولید کننده یا فروشنده اظهار داشت متعهد می‌شود که در صورت فراهم کردن بانک، آن را از بانک خریداری کند بانک با بررسی تقاضا، کالای مورد نظر را خریداری کرده با احتساب سود بانک متناسب با مدت بازپرداخت به صورت اقساطی به مشتری می‌فروشد.

حداقل و حداکثر میزان سود بانک طبق مصوبه شورای پول و اعتبار خواهد بود.

لازم به ذکر است که روش فروش اقساطی در امور بازرگانی قابل استفاده نیست، واحدی که تقاضای دریافت کالایی را از طریق فروش اقساطی از بانک می‌کند خود باید مصرف کننده باشد به این ترتیب تنها در واحدهای تولیدی یا خدماتی است که این عقد کاربرد دارد و البته کاربرد محدودی نیست و می‌تواند نیازهای مربوط به تأمین مالی واحدهای تولیدی را پوشش دهد.

۱-۳-۳. اجاره به شرط تملیک:

واژه «اجاره» در لغت به معنای: پاداش عمل، اجرت و مزد استفاده شده است. اجاره در اصطلاح فقهای امامیه عبارت است از «تملیک عملی یا منفعتی در برابر عوض» و به بیان دیگر اجاره تملیک منفعت معلوم و یا عقدی است که ثمره آن چنین باشد.

اجاره به شرط تملیک عقد اجاره‌ای است که در آن شرط شود

خرید دین تسهیلاتی است که به موجب آن بانک سفته یا براتی را که ناشی از معامله نسیه تجاری باشد خریداری می‌کند. به این صورت که بانک‌ها بر اساس مصوبه شورای پول و اعتبار برای اشخاص حقیقی یا حقوقی تا سقف معین خط اعتبار تعیین می‌کنند و نحوه استفاده بدین گونه است که اشخاص مذکور کالاهای مورد نیاز خود را خریداری و به جای پرداخت وجه نقد، سفته‌ای معادل قیمت خرید سررسید معین به فروشندگان تحویل می‌دهند فروشندگان کالا، سفته را به بانک محل اعتبار خریدار برده تنزیل می‌کند.

عملیات مربوط به خرید دین بر مبنای آیین نامه موقت تنزیل اسناد و اوراق تجاری (خرید دین) و مقررات اجرایی آن که در جلسه مورخ ۱۳۶۱/۸/۲۶ شورای پول و اعتبار به تصویب رسیده و متعاقب آن در شورای نگهبان نیز مطرح و به اکثریت آراء منطبق بر موازین شرعی و قانون اساسی شناخته شده است و نیز اصلاحیه بعدی آیین نامه مذکور مصوب ۱۳۶۶/۹/۲۴ شورای پول و اعتبار انجام می‌پذیرد مطابق آیین نامه بانک‌ها بایستی بر حقیقی بودن بدهی (سفته یا برات حاکی از معامله واقعی باشد)، معتبر بودن بدهکار اطمینان پیدا کنند.

بر اساس ماده ۲ آیین نامه اجرایی، بانک‌ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم برای واحدهای تولیدی و بازرگانی و خدماتی، اسناد و اوراق تجاری متعلق به این قبیل واحدها را طبق ضوابط این آیین نامه تنزیل کنند.

مطابق آیین نامه تنها اسنادی قابل تنزیل است که سررسید آن‌ها کمتر از یک سال باشد چنین اوراقی به قیمتی کمتر از مبلغ اسمی تنزیل می‌شود که این تفاوت قیمت نباید بیش از نرخ مصوب شورای پول و اعتبار باشد.

۱-۴. عقود با بازدهی متغیر:

در این عقود نیز بانک بخشی از سرمایه مالی مورد نیاز یک فعالیت اقتصادی یا پول مورد نیاز یک خانوار را تأمین می‌کند به مقتضای ماهیت این عقود، سود بانک متغیر بوده بستگی به تحولات اقتصادی و قیمت‌های نسبی در بازار حقیقی دارد. به طوری که حتی احتمال آن می‌رود سودی برای بانک رخ نداده بلکه متحمل ضرر شود. این عقود عبارتند از: **معاملات سلف، جعاله.**

۱-۴-۱. ویژگی‌های عقود با بازدهی

متغیر:

۱- وارد شدن بانک به بازار حقیقی

در این عقود با انعقاد قرارداد بانک همانند یک بنگاه اقتصادی وارد بازار حقیقی می‌شود در عقد سلف مالک مقدار معینی کالای حقیقی است که ارزش آن تحت تأثیر

دیگر شرکاء مشاع باشد تصرف در هر جزئی از آن مستلزم اذن سایر شرکا است.

با استفاده از این روش بانک‌ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش قسمت اعظم بخش‌های مختلف اقتصاد، اعم از امور صنعتی، کشاورزی، معدنی و خدماتی و نیز مسکن به عنوان موجر مبادرت به معاملات اجاره به شرط تملیک کنند.

در این روش بانک‌ها به درخواست متقاضی، اموال منقول و غیر منقول مورد نیاز افراد و مؤسسات را خریداری یا احداث کرده به عقد اجاره به شرط تملیک در اختیار متقاضیان قرار می‌دهند. مطابق این عقد مستأجر در پایان مدت اجاره در صورت عمل به شرایط اجاره، عین مستأجره را مالک می‌شود، میزان مال الاجاره در مورد اموال خریداری شده و یا واحدهای مسکونی احداث شده با در نظر گرفتن قیمت تمام شده، مدت اجاره به شرط تملیک و سود مناسب برای بانک تعیین می‌شود.

روش کار به این گونه است که متقاضی بعد از تعیین نوع کالا یا اموالی که نیاز دارد تعهدی به بانک می‌سپارد مبنی بر این که به محض اعلام بانک در مورد آماده بودن کالا و یا اموال موضوع تقاضای وی، نسبت به انعقاد قرارداد اقدام کند، به این ترتیب پس از آن که کالا یا اموال مورد تقاضا توسط بانک فراهم شد به عنوان اجاره تحویل متقاضی می‌شود و در صورت اجرای مفاد قرارداد مربوطه در پایان مدت قرارداد، به مالکیت مستأجر در خواهد آمد.

در قرارداد اجاره به شرط تملیک مبلغ کل مال الاجاره، تعداد و میزان هر قسط مال الاجاره و نیز مدت قرارداد تعیین می‌شود و از آنجا که تا پایان قرارداد موضوع اجاره در مالکیت بانک است شرایط مورد نظر بانک از نظر حفظ و نگهداری و کاربرد صحیح مورد اجاره، عدم واگذاری به غیر، پرداخت هزینه‌های تعمیرات، مالیات‌ها و امثالهم در قرارداد قید می‌شود.

میزان مال الاجاره در مورد موضوع اجاره به شرط تملیک با در نظر گرفتن قیمت تمام شده و سود بانک تعیین می‌شود.

روش اجاره به شرط تملیک در عین حال که وسیله‌ای برای تأمین کمبود منابع مالی مورد نیاز مشتری است وسیله‌ای اطمینان بخش نیز برای نامبرده است که در پایان مدت اجاره می‌تواند مالک عین مال مورد اجاره شود، زیرا پرداخت مال الاجاره در واقع نقش پرداخت تدریجی قیمت مورد اجاره را دارد.

۱-۳-۴. خرید دین:

از جمله ابزارهایی که در نظام بانکداری بدون ربا برای تأمین منابع مالی مورد نیاز واحدهای تولیدی، بازرگانی و خدماتی مورد استفاده قرار می‌گیرد خرید دین است، بنا به تعریف،

می‌توان نتیجه گرفت
عقود با بازدهی ثابت چون
فروش نسیه اقساطی بر فرض هم
در بازار کالاها و خدمات نقش مفیدی داشته
باشند در بازار سرمایه خصوصاً معاملات
بانکی عملکرد نظام بهره را داشته، آثار سوء
اقتصادی اجتماعی ربا را به دنبال دارند. شاید به
همین برای است که در تاریخ صدر اسلام،
مشاهده می‌کنیم پیامبر اکرم (ص) بعد
از تحریم ربا، در امور سرمایه‌گذاری
مردم را به سمت عقود مشارکتی
هدایت کردند.

تحولات اقتصادی آینده است و در عقد جعاله بعد از انعقاد قرارداد متعهد به انجام عملی است که نیازمند هزینه‌های واقعی است و میزان آن هزینه‌ها بستگی به تغییرات قیمت‌های نسبی و وضعیت کلی اقتصاد دارد.

۲- همسوئی سود بانک با تحولات اقتصادی

به‌طور کلی بنگاه‌های اقتصادی با دو دسته از مخاطرات مواجه هستند دسته اول مخاطرات درونی بنگاه است که مربوط به عملکرد مدیران، کارکنان، سرمایه‌های فیزیکی و دیگر اجزاء فرآیند کار و تلاش می‌شود که ممکن است در طول یک دوره کاری بهتر از آن چه برنامه‌ریزی شده بود و انتظار می‌رفت عمل کنند و ممکن است در اثر حوادث و موانع قابل پیش‌بینی یا غیر قابل پیش‌بینی ضعیف‌تر از آن چه انتظار داشتیم عمل کنند. دسته دوم مخاطرات خارج از بنگاه است که به صورت عمده در دو گروه جای می‌گیرند. نخست تغییرات قیمت نسبی محصول در اثر عواملی چون تغییر سلیقه مصرف‌کنندگان، تغییر فناوری تولید، تغییر مقررات صادرات و واردات، هر دو وضعیت روی درآمد بنگاه و در نتیجه میزان سوددهی آن تأثیر می‌گذارد.

در عقود مشارکتی صاحبان سرمایه (بانک) در تمام تحولات و مخاطرات همراه با صاحب کار اقتصادی بوده و در نهایت پی‌آمدهای فعالیت اقتصادی را هر چه باشد با هم تقسیم می‌کنند، در نظام بهره و در عقود بازدهی ثابت صاحبان سرمایه (بانک)، قبل از شروع فعالیت اقتصادی سود خود را به‌طور ثابت و معین تعیین کرده از تحمل هر نوع مخاطره‌ای شانه خالی می‌کند در نتیجه هر دو دسته از مخاطرات متوجه صاحب کار می‌شود. در عقود با بازدهی متغیر صاحب سرمایه اگر چه تعهدی و التزامی در قبال مخاطرات درونی بنگاه ندارد لکن مخاطرات دسته دوم را پذیراست به این سود وی تحت تأثیر مستقیم تحولات اقتصادی جامعه است و در حقیقت بخشی از مخاطرات اقتصادی از صاحب کار به صاحب سرمایه منتقل می‌شود برای مثال وقتی بانک در وضعیت عادی اقتصادی اقدام به پیش خرید یک ساله، هزار دستگاه اتومبیل با تخفیف ۱۵ درصد نسبت به قیمت روز، از یک کارخانه اتومبیل‌سازی می‌کند با ورود اقتصاد به دوره رکود و کاهش ۱۰ درصد قیمت‌ها بانک مذکور تنها ۵ درصد سود خواهد برد در حالی که اگر قیمت اتومبیل‌ها را به صورت وام با بهره ۱۵ درصدی می‌داد آخر سال ۱۵ درصد سود می‌برد برعکس اگر بعد از یک سال، اقتصاد وارد دوره رونق سود و قیمت‌ها ۱۰ درصد افزایش پیدا کنند سود بانک مذکور ۲۵ درصد خواهد بود، در حالی که اگر وام با بهره می‌داد همان ۱۵ درصد بود، بنابراین در این عقود سود بانک متناسب با میزان سوددهی کل اقتصاد حقیقی تغییر خواهد کرد، در نتیجه اگر چه از برای اهداف نظام اقتصادی اسلام

از جمله ابزارهایی که در نظام بانکداری بدون ربا برای تأمین منابع مالی مورد نیاز واحدهای تولیدی، بازرگانی و خدماتی مورد استفاده قرار می‌گیرد خرید دین است، بنا به تعریف، خرید دین تسهیلاتی است که به موجب آن بانک سفته یا براتی را که ناشی از معامله نسبه تجاری باشد خریداری می‌کند.

۱-۴-۲. معاملات سلف:

منظور از معامله سلف در عملیات بانکی، پیش خرید نقدی محصولات تولیدی (صنعتی، کشاورزی، معدنی) به قیمت معین است.

زمانی که تولید کننده‌ای در جریان تولید کالا یا فرآورده

دچار کمبود سرمایه در گردش می‌شود می‌تواند از

طریق پیش‌فروش قسمتی از تولید خود نیاز

مالی بنگاه را تأمین کند.

طبق آیین‌نامه، معاملات سلف تنها

برای تأمین سرمایه در گردش بوده و

الزاماً موضوع معامله کالایی است که

فروشنده تولید کننده آن کالا است،

و تولید کنندگان برای تأمین سایر

قسمت‌های سرمایه بایستی از عقود

دیگر استفاده کنند.

در این روش بانک‌ها برای تأمین سرمایه

در گردش و نیازهای مالی محدود و مقطعی

مؤسسات اقتصادی اقدام به پیش خرید محصول آن

مؤسسات می‌کنند، در عقد سلف بانک با پرداخت قیمت کالا، مقدار

معینی از کالای معلوم را در ذمه فروشنده مالک می‌شود و فروشنده

متعهد می‌شود در موعد مقرر کالای مورد نظر را تحویل دهد، هنگام

معامله قیمت انتظاری زمان تحویل کالا در نظر گرفته شده، قیمت

محصول چنان تعیین می‌شود که بانک از قبال آن سود مورد نظر

خود را به دست آورد، لکن سود قطعی بانک، زمان تحویل کالا و بر

اساس قیمت بازاری آن کالا شکل می‌گیرد.

به عبارت دیگر متقاضی معامله سلف علاوه بر اطلاعات شخصی

بایستی اطلاعاتی مانند مشخصات بنگاه تولیدی، میزان تولید و

فروش، نوع و اوصاف کالای مورد معامله، قیمت کالا حین انعقاد

قرارداد، قیمت پیش‌بینی در زمانی که محصول به دست می‌آید،

زمان و مکان تحویل کالا، نوع وثیقه‌ای که به بانک می‌سپارد، را به

بانک ارایه کند و بانک بعد از بررسی موافقت خود را اعلام می‌کند

قیمت معامله سلف (که با انعقاد قرار داد یک‌جا و نقد به متقاضی

پرداخت می‌شود) نباید از قیمت نقد کالای مورد معامله در هنگام

انعقاد قرارداد بیش‌تر باشد، حداکثر یا حداقل سود انتظاری بانک

برای این‌گونه معاملات به منظور تعیین قیمت فروش توسط شورای

پول و اعتبار تعیین خواهد شد.

۱-۴-۳. جعاله:

در لغت نامه‌های دهخدا و المنجد جعاله را هر سه حرکت جیم(جعاله،

جعاله، جعاله) صحیح می‌دانند. لغت نامه دهخدا جعاله را چنین

تعریف می‌کند: «فرد آن چه برای غازی (جنگجو) مقرر کنند وقتی

که از طرف احدی به فرد جنگ کند» و صاحب کتاب المنجد آن

را در برابر پرداخت اجرت یا پاداش معلوم (جعل) به عامل واگذار می‌کند. با توجه به ارکان اشاره شده جعله دو طرف دارد:

ب - فرد جاعل ملزم به ادای اجرت معلوم در مقابل انجام عمل مشخص و طرف دوم، عامل است که عمل را انجام می‌دهد.

شرایط جاعل: مشابه شرایط عمومی سایر عقود در مورد جاعل نیز داشتن شرایطی از قبیل: بلوغ، عقل، اختیار و محجور نبودن معتبر است مقصود از محجور نبودن آن است که شخص به واسطه سفاهت و مفلس شدن از تصرف در مال ممنوع نباشد. جاعل می‌تواند شخصی غیر از مالک باشد. بر این اساس بانک می‌تواند ضمن قرارداد حق واگذاری انجام قسمتی از عملیات موضوع جعله را از جاعل او بگیرد و سپس با انعقاد قرارداد جعله جدید - که اصطلاحاً به آن جعله ثانویه می‌گویند - به عنوان جاعل عمل کند (محمد جواد مغینه، فقه‌الامام الصادق (ع)، جلد سوم، بیروت - محمودرضا خاوری، حقوق بانکی، مؤسسه بانکداری ایران، چاپ دوم، ۱۳۷۱ ص ۲۷۸) این امر در ماده ۶۸ فصل سوم آیین نامه قانون عملیات بانکی بدون ربا تأکید شده است.

شرایط عمل: کاری که جاعل می‌خواهد برای آن انجام دهند باید حرام یا بی فایده (بدون غرض عقلایی) یا از واجباتی که شرعاً لازم است انجام شود، نباشد.

در جعله جایز است که عمل مجهول باشد - البته باید از هر برای مبهم باشد - و اگر غری در آن باشد با توجه به جایز بودن آن جبران غرر می‌شود. (محقق حلی، شرایع الاسلام، جلد ۳، انتشارات

را اجرالعامل (اجرت و پاداش شخص کننده کار) معنی کرده است. هر کاری که از نظر عقلاً خردمندانه و دارای ارزش باشد می‌تواند موضوع جعله قرار گیرد. از این رو بانکها بسیاری از خدمات خود از جمله گشایش اعتباراسنادی، فروش سهام، ضمانت‌نامه‌های بانکی، احداث و تعمیر ساختمان‌ها را می‌توانند در قالب جعله قرار دهند.

به طور کلی هر کاری که عرفاً دارای ارزش باشد می‌تواند موضوع جعله قرار گیرد جعله چیزی شبیه صلح است که هر یک از معاملات می‌تواند در قالب آن گنجانده شود با این تفاوت که صلح به وسیله طرف انشاء می‌شود ولی جعله تنها با اراده جاعل به وجود می‌آید از این رو بسیاری از خدمات بانکها تحت عنوان جعله انجام می‌شود. طبق ماده ۶۶ و ۶۷ جعله عبارت است از التزام شخص «جاعل» یا «کارفرما» به ادای مبلغ یا اجرت معلوم (جعل) در مقابل انجام عملی معین طبق قرارداد طرفی که عمل را انجام می‌دهد عامل یا «پیمانکار» نامیده می‌شود.

بانکها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش امور تولیدی، بازرگانی و خدماتی با تنظیم قرارداد به عنوان «عامل» یا «عندالقضا» به عنوان «جاعل» مبادرت به جعله کنند.

ارکان جعله و شرایط آن:

با توجه به تعریف جعله می‌توان چهار رکن اساسی برای این عقد به شرح زیر ذکر کرد:

صیغه، جاعل، عمل، جعل.

الف - صیغه ای است که دلالت بر این دارد که جاعل انجام عملی

یا تعمیر مسکن، پل، ساختمان، تأسیسات و ... را در مقابل اجرت معینی به عهده می‌گیرند بعد از انجام عمل اجرت را به صورت نقد یا طی اقساطی از صاحب کار اقتصادی دریافت می‌کنند، اجرت مورد نظر با توجه به هزینه‌های کار چنان تنظیم می‌شود که بانک سود مشخصی به دست آورد لکن در این عقد نیز سود قطعی بعد از صرف هزینه‌ها و انجام عمل مشخص می‌شود، بانک‌ها معمولاً انجام عمل را در عقد جعاله دیگری به پیمانکار و متخصصان واگذار می‌کنند در نتیجه سود بانک اختلاف اجرت دو جعاله خواهد بود.

از طریق استفاده از عقد جعاله در به‌کارگیری تسهیلات بانکی، برای بانک‌ها امکان گسترش و توسعه در امور مربوط به تولیدات صنعتی و کشاورزی، بازرگانی و خدماتی با تنظیم قرارداد به عنوان عامل یا عندالاقضا به عنوان جاعل فراهم می‌شود. بنابراین بانک‌ها می‌توانند آن دسته از تقاضای مشتریان خود را که نمی‌توانند از طریق سایر تسهیلات برآورده کنند، با تنظیم قرارداد جعاله مورد اجابت قرار دهند.

در مواردی که بانک عامل جعاله است در قرارداد مربوط اختیار واگذاری قسمتی از کار به غیر تحت عنوان جعاله ثانوی برای بانک ملحوظ می‌شود.

دریافت و پرداخت جعل طبق قرارداد توسط بانک‌ها یک‌جا و یا به دفعات اقساط مساوی و یا غیر مساوی در سررسید یا سررسیدهای مشخص صورت می‌گیرد.

۱-۵. قرض الحسنه:

قرض الحسنه عقدی است که به موجب آن بانک‌ها می‌توانند به عنوان قرض‌دهنده مبلغ معینی را طبق ضوابط مقرر به افراد یا شرکت‌ها به قرض واگذار کنند و گیرنده متعهد می‌شود معادل مبلغ دریافتی را بازپرداخت کند.

طبق ماده ۱۴ قانون بانکداری و آیین‌نامه اجرایی مربوطه بانک‌ها مجازند در موارد زیر اقدام به اعطای قرض الحسنه کنند.

الف - به شرکت‌های تولیدی و خدماتی

(غیر از بازرگانی و معدنی) که فعالیت

آن‌ها اشتغال‌زا و در جهت تأمین

مایحتاج ضروری جامعه است.

ب - برای رفع نیازهای افراد در

موارد: هزینه‌های ازدواج، تهیه

جهیزیه، درمان بیماری، تعمیرات

مسکن، کمک هزینه تحصیلی، کمک

برای ایجاد مسکن در روستاها.

مدت بازپرداخت قرض الحسنه‌های تولیدی

حداکثر ۵ سال و قرض الحسنه‌های اعطایی

برای رفع نیازهای شخصی ۳ سال است.

بانک‌ها بخشی از منابع حساب‌های قرض الحسنه پس‌انداز را در قالب عقد قرض الحسنه در اختیار تعاونیها، تولید کنندگان و

دانشگاه تهران، ۱۳۶۸، ص ۱۰۸۸)

در ماده ۵۶۴ قانون مدنی آمده است: «در جعاله گذشته از عدم لزوم تعیین عامل، ممکن است عمل هم مردد و کیفیات آن نامعلوم باشد.» **شرایط جعل (عوض):** عوض در جعاله باید از برای جنس و نوع و وصف، بلکه از حیث مقدار یا پیمانانه یا وزن یا شماره معین شود. ظاهر آن است که عوض قرار دادن قسمت معین از آن چه را برمی‌گرداند ولو این که مشاهده توصیف هم نشده باشد صحیح است و نیز جایز است که برای دلال آن چه را که اضافه بر مقدار مورد انتظارش اتفاق افتد قرار دهد.

با این همه باید افزود در نظام بانکداری جعل باید معلوم و معین باشد.

شرایط عامل: فقها در مورد عامل شرطی جز انجام دادن کار را لحاظ نکرده‌اند. توانایی و امکان انجام کار در دو بعد عقلی و شرعی قابل تصور است. از آنجا که جایز بودن تصرف (عدم حجر) در عامل معتبر نیست جایز است که عامل بچه ممیز باشد اگر چه به غیر اذن ولی او باشد.

با توجه به ماده ۵۶۱ قانون مدنی عامل ممکن است معین یا غیرمعین باشد. بانک می‌تواند به عنوان عامل عمل کند. یعنی مشتری از بانک بخواهد خدمت معینی را برای او انجام دهد.

ماهیت حقوقی جعاله: فقها و حقوق دانان در این که آیا جعاله عقد است یا ایقاع اختلاف دارند در کتاب فقه‌الصادق (ع) بر این امر چنین استدلال شده است که عقد در شرایطی محقق است که تحقق آن متوقف بر دو التزام از دو طرف عقد باشد، حال آن که در جعاله تنها به یک التزام از طرف جاعل نیاز است (فقه‌الصادق ص ۲۱۴).

با توجه به ماده ۵۶۵ قانون مدنی که برای جعاله دو طرف می‌شناسد و ماده ۵۶۶ قانون مدنی که منبع جعاله را پیش‌بینی کرده و فسخ وسیله انحلال عقد است، چاره‌ای جز عقد شناختن جعاله نیست. با

این همه ماده ۵۶۵ قانون جعاله را جایز دانسته است و

لذا برای پرهیز از آثار فسخ و ناتمام ماندن عملیات

موضوع جعاله و ایجاد ثبات در معاملات بانکی،

بانک‌ها ضمن عقد لازمی حق فسخ مشتری

را از جاعل یا عامل ساقط می‌کنند.

یکی دیگر از تسهیلات بانکی که در نظام

جدید بانکداری به عنوان یک ابزار مورد

استفاده قرار می‌گیرد جعاله است که به

موجب آن جاعل (کارفرما) در مقابل انجام

عمل معین طبق قرارداد ملزم به پرداخت

جعل (اجرت) معلوم می‌شود، طرفی که

عمل یا کار را انجام می‌دهد عامل (پیمانکار)

نامیده می‌شود.

از جمله روش‌های اعطای تسهیلات بانکی برای گسترش

امور تولیدی، بازرگانی و خدمات برای کارگشایی خانوارها عقد جعاله

است، در این عقد بانک‌ها به عنوان عامل، انجام عملی (چون ساخت

در عقود مشارکتی صاحبان سرمایه (بانک) در تمام تحولات و مخاطرات همراه با صاحب کار اقتصادی بوده و در نهایت پی‌آمدهای فعالیت اقتصادی را هر چه باشد با هم تقسیم می‌کنند، در نظام بهره و در عقود بازدهی ثابت صاحبان سرمایه (بانک)، قبل از شروع فعالیت اقتصادی سود خود را به‌طور ثابت و معین تعیین کرده از تحمل هر نوع مخاطره‌ای شانه خالی می‌کند.

اقتضای محروم و آسیب پذیر جامعه است و اعطای قرض الحسنه یکی از مناسب ترین راه های حمایتی است.

نتیجه این که؛ در یک تحلیل نظری روشن می شود، اتخاذ عقود با بازدهی ثابت به عنوان روش هایی برای اعطای تسهیلات بانکی با اهداف نظام بانکی که همانا استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل اسلامی و ایجاد شرایط مناسب برای مشارکت سپرده گذاران در فعالیت های حقیقی اقتصاد بود منافات دارد.

۱-۶. سرمایه گذاری مستقیم:

مطابق ماده ۸ قانون عملیات بانکداری بدون ربا، بانک ها می توانند در طرح های تولیدی و عمرانی که جنبه تجملی و غیر ضروری ندارند به طور مستقیم به سرمایه گذاری مبادرت کنند، بنا به تعریف سرمایه گذاری مستقیم عبارت است از تأمین تمام سرمایه لازم برای اجرای طرح های تولیدی (صنعتی، معدنی، کشاورزی و ساختمانی) بازرگانی و خدماتی که به صورت شرکت های سهامی تشکیل می شوند و توسط یک یا چند بانک (بدون مشارکت اشخاص حقیقی یا حقوقی دیگر) انجام می گیرد.

مبادرت به سرمایه گذاری مستقیم در هر زمینه ای مستلزم تحقیق و بررسی دقیق است و طبق قانون نتیجه ارزیابی طرح بایستی حاکی از عدم زیان دهی باشد. بانک به شرطی می تواند به شکل مستقیم عهده دار سرمایه گذاری در هر یک از فعالیت های اقتصادی شود که مطابق با شرایط زیر باشد:

۱- بانک نمی تواند عهده دار سرمایه گذاری مستقیم در طرح هایی شود که مرتبط با بخش خصوصی است؛ و نیز در طرح هایی که منجر به تولید کالاهای لوکس و کالاهای غیر ضروری شوند، شود.

۲- نسبت سرمایه اولیه به کل سرمایه مورد نیاز در این نوع فعالیت اقتصادی نباید کمتر از ۴۰ درصد باشد.

۳- کل سرمایه ی ثابت مورد نیاز برای تصدی این طرح ها باید توسط منابع مالی بلند مدت تأمین شود.

۴- به عهده گرفتن سرمایه گذاری مستقیم توسط بانک باید براساس سنجش و ارزیابی طرح باشد و استفاده از منابع بانک و سپرده های سپرده گذاران در سرمایه گذاری مستقیم در طرح ها مجاز است و فقط می بایست عایدی انتظاری از این طرح به مقدار کافی باشد که مطابق با حداقل لازمه نرخه که از طرف بانک مرکزی تعیین می شود باشد.

۵- بانک ها می بایست مقدار اموال خود را و هم چنین مقدار سپرده گذاری ها و منابعی که به سرمایه گذاری در طرح ها تخصیص می دهند به بانک مرکزی گزارش دهند.

۶- بنگاه های که طرحی که بانک در آن به شکل مستقیم سرمایه گذاری کرده، فعالیت تولیدی خود را شروع کند، بانک می تواند سهم خود را به عموم (Public) بفروشد.

۷- بانک مرکزی این اجازه را دارد که سرمایه گذاری مستقیم در طرح ها که توسط بانک ها انجام شده را بررسی و تجسس کند (برای هربانکی که سرمایه گذاری کرده این حق برای بانک مرکزی محفوظ است.)

خانوارهای نیازمند قرار می دهند. در این روش بانک ها در قبال ارایه خدمت کارمزد دریافت می کنند، در حال حاضر کارمزد تسهیلات قرض الحسنه برای واحدهای تولیدی و تعاونی و هم چنین در مورد قرض های اشخاص حقیقی ۲/۵ درصد در سال است که در ابتدای قرارداد برای مدت باقی مانده همان سال و برای سال های بعد، ابتدای هر سال با توجه به مانده و مدت، محاسبه و در ابتدای هر سال یک جا برای همان سال از گیرنده تسهیلات دریافت می شود.

بنابراین بانک ها به منظور حصول اطمینان از وصول مطالبات تأمین کافی از مشتری می گیرند و حق دارند از بابت اعطای قرض الحسنه ۲/۵ درصد کارمزد دریافت کنند.

شکی نیست اعطای قرض الحسنه یکی از اعمال پسندیده و مورد توصیه دین مقدس اسلام است به طوری که در حدیثی از پیامبر اکرم (ص) می خوانیم:

«هر کس به برادر مؤمنش قرض دهد در مقابل هر درهم آن به اندازه کوه احد و کوه سینا ثواب دهند و اگر مراعات حال بدهکار کند خداوند روز قیامت به او فرصت دهد که چون برق، بدون حساب از صراط بگذرد و هر شخص پولداری که برادر مؤمن و مسلمانش از او کمک بخواهد او گرفتاری وی را بداند و او را یاری نکند خداوند روزی که نیکوکاران را پاداش می دهد بهشت را بر وی حرام کند».

و شکی نیست بانک به عنوان واسطه قرض دهندگان و قرض گیرندگان از این ثواب اخروی سهمی خواهد داشت. لکن نکته ای که خیلی مهم است پیدا کردن جایگاه مناسب قرض الحسنه به عنوان یک الگوی رفتاری در نظام اقتصادی اسلام است و این که رهبران دینی با تشویق و ترغیب مردم به اعطای قرض الحسنه چه اهدافی را تعقیب می کنند، از مجموع روایات به دست می آید قرض مطرح شده در روایات مربوط به نیازمندان است کسانی که در فعالیت اقتصادی به دلایلی نتوانسته اند مایحتاج زندگی را تأمین کنند و یا سرمایه کافی برای کار و تلاش ندارند، برای مثال در روایتی از امام کاظم (ع) می خوانیم:

«من طلب الرزق من حله فغلب فليستقرض على الله عز و جل و رسول»

هر کسی که برای تأمین مخارج زندگی از راه حلال تلاش کند موفق نشود می تواند قرض کند.

البته این بدان معنی نیست که قرض به غیر نیازمندان مشروع نباشد چرا که هر قرض بدون بهره ای در اسلام مجاز و مشروع است بلکه مقصود این است که این نوع قرض ها داخل در عنوان قرض الحسنه نخواهند بود قرضی که آن همه ثواب برای آن در نظر گرفته شده و مورد اهتمام رهبران دینی است. بنابراین در نظام بانکی نیز بایستی بدون افسراط و تفریط، قرض الحسنه به عنوان ابزاری برای تأمین اجتماعی و تحقق عدالت اقتصادی در حمایت از اقشار نیازمند مورد توجه قرار گیرد، کما این که لازم است منابع مورد نیاز آن علاوه بر حساب قرض الحسنه پس انداز از طریق دولت نیز تکمیل و تقویت شود، چرا که یکی از مسئولیتهای مسلم دولت اسلامی حمایت از

منابع و مآخذ:

منابع فارسی:

- (رساله کارشناسی ارشد در دانشکده اقتصاد و علوم، دانشگاه اردن)
عبدی ساوجبلاغیان، بیژن، بررسی سیستم بانکداری اسلامی و نقش پول در آن با توجه به ماهیت پول، پایان نامه، اسفند ۶۹، دانشگاه امام صادق(ع).
مهدویان، محمد هادی، «مدیریت دارایی‌ها و بدهی‌ها در نظام بانکی ایران» مجموعه پانزدهمین همایش بانکداری اسلامی - شهریور ۱۳۸۳
اسدی، حمید «ابزارهای مالی اسلامی مدیریت نقدینگی» سیاست روز، ۱۳۸۳/۹/۳
(طراحی و اجرای نظام بانکی بر اساس مبانی اسلامی در سال ۱۳۶۱ هیأت دولت، لایحه بانکداری بدون ربا)، (ر. ک به اصل ۴۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران)
(سید عباس موسویان بانکداری بدون ربا از نظریه تا عمل (مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، ۱۳۷۹، ص ۱۰۶).
(بانکداری بدون ربا از نظریه تا عمل ص ۱۱۳ و ۱۱۴ و ۱۱۷).
(مرتضی قره باغیان، اقتصاد رشد و توسعه، ج ۲، ص ۵۸۷).
پاکستان، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، از سری انتشارات بررسی مسائل کشورها، شماره ۵، ۱۳۶۴.
های مجلس شورای میرجلیلی، سید حسین، ۱۳۸۴، در چالش فراروی بانکداری ایران، مرکز پژوهش‌های اسلامی.
ها، مجله اقتصاد ایران، مشکلات و چالش‌های خاوری، محمد رضا، ۱۳۸۲، بانکداری اسلامی: قوت شماره ۶۱
موسویان، سید عباس، ۱۳۷۸، بررسی فقهی، اقتصادی ابزارهای جایگزین عملیات بازار باز و معرفی های پولی و ارزی. اردیبهشت ۱۳۷۸. ابزارهای جدید، مقاله آرایه شده به نهمین کنفرانس سیاست ی ترجمان اقتصادی‌های کنونی و رویکرد آینده نشریه‌زاده: ۱۳۸۰: بانکداری اسلامی چالش‌زاع شماره ۱۵۲.
ی ۹۰. های اقتصاد، شماره‌ی تازه طاهریان؛ ۱۳۸۰؛ «آینده بانکداری اسلامی» مجله ۱۰۷. شماره‌های اقتصاد، ستوده، محمد: ۱۳۸۳؛ «بانکداری اسلامی» تازه
ی ۲۰۵. ندای بانکداری شماره‌حسین؛ مجله
والی نژاد، مرتضی، مجموعه قوانین و مقررات بانکی. تهران: مرکز آموزش بانکداری بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۸.
صدر، سید کاظم، «کارایی عقود»، مجموعه سخنرانیها و مقالات سومین سمینار بانکداری اسلامی، مؤسسه بانکداری ایران، ۱۳۷۱. ش.
صدر، سید کاظم، بررسی مشکلات ناشی از اجرای عقود اسلامی در عملکرد بانکداری بدون ربا، مجموعه سخنرانیها و مقالات سومین سمینار بانکداری اسلامی، مؤسسه بانکداری ایران، تهران، ۱۳۷۰. ش.
صدر، سید کاظم، اقتصاد صدر اسلام - انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۵.
ابراهیمی، محمد حسین. ربا و قرض در اسلام، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ فروردین، ۱۳۷۲.
دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، پول در اقتصاد اسلامی، انتشارات سمت، ۱۳۷۴.
دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، مبانی اقتصاد اسلامی، انتشارات سمت، ۱۳۷۱.
عبداللهی، محمود، مبانی فقهی اقتصاد اسلامی، قم: چاپخانه دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۱.
توتونچیان، ایرج «سرمایه گذاری در بانکداری اسلامی»، دومین سمینار سیاستهای پولی و ارزی، مؤسسه تحقیقات پولی و بانکی، اردیبهشت ۱۳۷۱.
توتونچیان، ایرج «مقایسه عملکرد بانکداری سرمایه داری با بانکداری اسلامی در یک اقتصاد یک بخشی از دیدگاه توسعه اقتصادی»، آرایه شده به پنجمین سمینار بانکداری اسلامی، ۱۳۷۲، مؤسسه بانکداری ایران.
توتونچیان، ایرج «ارزیابی پایه‌های نظری عملکرد بانکداری بدون ربا در ایران»، آرایه شده به ششمین سمینار بانکداری اسلامی، ۱۳۷۴، مؤسسه بانکداری ایران.
بانکداری اسلامی در زمینه کاربردی و از دیدگاه فقهی و حقوقی، انتشارات اداره آموزش و مطالعات نیروی انسانی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۷.
مطهری، مرتضی «ربا، بانک، بیمه»، انتشارات صدرا، تهران، ۱۳۷۴.
حائری، سید کاظم: مجموعه سخنرانیها و مقالات چهارمین سمینار بانکداری اسلامی، مؤسسه بانکداری ایران، ۱۳۷۲. ش.
مصباحی، غلامرضا، «پارهای از مشکلات بانکداری بدون ربا»، مجموعه سخنرانیها و مقالات پنجمین سمینار بانکداری اسلامی، مؤسسه بانکداری ایران، ۱۳۷۲. ش.
(مصباحی، غلامرضا، مجموعه مقالات پنجمین سمینار بانکداری اسلامی، ص ۱۰۴)
مهدوی، سید حسین، مجموعه سخنرانیها و مقالات ششمین سمینار بانکداری اسلامی، مؤسسه بانکداری ایران، ۱۳۷۴. ش.
هدایتی، علی اصغر، «بررسی جریان زیان‌های وارده بر افراد بر اثر کاهش قدرت خرید پول»، مجموعه سخنرانیها و مقالات هفتمین سمینار بانکداری اسلامی، مؤسسه بانکداری ایران، ۱۳۷۵. ش.
موسویان، سید عباس، «مقایسه تطبیقی میان بهره بانکی نظام سرمایه داری و ربا»، مجموعه سخنرانیها و مقالات هشتمین سمینار بانکداری اسلامی، مؤسسه بانکداری ایران، ۱۳۷۶. ش.
کاشانی، سید محمود، «بررسی حقوقی، چارچوب عملیات بانکی بدون ربا»، مجموعه سخنرانیها و مقالات ششمین سمینار بانکداری اسلامی، مؤسسه بانکداری ایران، ۱۳۷۶. ش.
میر آخور، عباس، «مطالعات نظری در بانکداری و مالیه اسلامی»، ترجمه ضیایی، مؤسسه بانکداری ایران، تهران، ۱۳۷۶.
امام خمینی، سید روح الله موسوی، تحریر الوسیله، چاپ دوم، بی تا، مؤسسه مطبوعات دار العلم، قم، (محقق حلی، شرایع الاسلام، جلد ۳، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۸، ص ۱۰۸۸).
قرآن کریم (آیه ۲۳ و ۲۴ سوره بقره)،
قرآن کریم (سوره طلاق، آیات ۲۲ و ۲۳ و ۳۴).

منابع و مآخذ عربی:

منابع و مآخذ لاتین:

- (wall street journal , march 2/93,p. 6)
- chapra, Mamar; Khan; tariqullah; 2000; «Regulation And Superision of Islamic bank» Islamic development Bank, Jeddah.
Al-jarhi, mabid Ali; Iqbal munawar: 2001; «Islamic banking:answers to some Frequently Asked Questions », Islamic development bank; jeddah
(wall street, jan, journal 12/93,p. 7)
(TO Wards an interest free Islamic Economic-system,leicester,The Islamic foundation,1985)
- Rifaat Ahmed Abdel Karim “The impact of the Capital adequacy ratio regulation on the financial & marketing strategies of Islamic Banks”,. 2001
M-Umer Chapra & Tariqullah Khan. “Regulation & Supervision of Islamic Banks”, 2001.
(oreducing moral hazad through social norms:casw of imperfct-monitering phd thesis under examination,department of economics,universitng of pennsylvania,1993)
(baqir mudawi- placing medium and longterm finace by Islamic financial Institutions)
(The share economy,combridge,mass.harvard university perss,1984).
THE economics of money and banking:a theoretical and empirical study of Islamic interest free banking,stockholm,almqristawiksell international 1990,page240)
THE economics of money and banking:a theoretical and empirical study of Islamic interest free.)
TO Wards an interest free Islamic Economic system, leicester , The Islamic foundation , 1985.)
wall street (journal , jan 12/93,p. 6 , p 7).
John R. ,Presley,Directory of Islamic financial Institutions,london ,1988.
jafary , n. h. pakistan a nation invetment trust. Journal of islamic banking & finance, the international association of islamic banks. Vol. 2, no. 1 (karachi, 1985).
moududi , syed abul a’ale. economic system of islam. ed. by khurshid ahmad. lahore: islamic publication ltd , 1984.
«the framework and practice of islamic banking (in theoretical studies in islamic banking and finance, Edited by mohsin s. khan and abbas mirakhor, united states of america: the institute for research and islamic studies, 1987.
Dixon, R, (1992, «Islamic banking», International Journal of Bank Marketing, Vol. 10 No. 6, p. 32.
El-Bdour, R. (1984, «The Islamic economic system: a theoretical and empirical analysis of money and banking in the Islamic economic framework», unpublished PhD dissertation, Utah State University. .
Erol, C. and El-Bdour, R. (1989, «Attitudes, behaviour and patronage factors of bank customers towards Islamic banks», International Journal of Bank Marketing, Vol. 7 No. 6, p. 31.
Holstius, K. and Kaynak, E. (1995, «Retail banking in Nordic countries: the case of Finland», International Journal of Bank Marketing, Vol. 13 No. 8, pp. 10-20.
Homoud, S. H. (1985, Islamic Banking, Arabian Information Ltd, London.
Kaynak, E. (1986, «How to measure your bank’s personality: some insights from Canada», International Journal of Bank Marketing, Vol. 4 No. 3, p. 30.